

PRÁVNÍ
RUKOVĚŤ

NÁSILÍ NA PRACOVÍŠTI

CHARAKTERISTIKA, RIZIKOVÉ FAKTORY, SPECIFICKÉ FORMY A PRÁVNÍ SOUVISLOSTI

Jakub Chromý

Wolters Kluwer

Vzor citace: CHROMÝ, Jakub. *Násilí na pracovišti. Charakteristika, rizikové faktory, specifické formy a právní souvislosti*. Praha: Wolters Kluwer, 2014. 216 s.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Chromý, Jakub

Násilí na pracovišti : charakteristika, rizikové faktory,
specifické formy a právní souvislosti / Jakub Chromý. --
Praha : Wolters Kluwer, 2014. -- 216 s. -- (Právní rukověť)
Anglické resumé
ISBN 978-80-7478-552-8

331.104:364.63 * 34 * (437.3)

- násilí na pracovišti -- Česko
- násilí na pracovišti -- právní aspekty
- monografie

331 - Práce [4]

© JUDr. Jakub Chromý, 2014

ISBN: 978-80-7478-552-8

Obsah

Seznam zkratk	6
O autorovi	8
Úvod	9
Kapitola 1 Charakteristika násilí na pracovišti	12
1.1 Násilí	12
1.2 Příbuzné pojmy – agrese, agresivita a hostilita	16
1.2.1 Agrese	16
1.2.2 Agresivita	17
1.2.3 Hostilita	18
1.3 Druhy násilí	18
1.4 Násilí na pracovišti	20
Kapitola 2 Rizikové faktory násilí na pracovišti	26
2.1 Individuální faktory násilí na pracovišti	26
2.2 Skupinové faktory násilí na pracovišti	33
2.3 Organizační faktory násilí na pracovišti	35
2.4 Společenské faktory násilí na pracovišti	38
Kapitola 3 Specifické formy násilí na pracovišti	43
3.1 Mobbing	43
3.2 Bossing	52
3.3 Staffing	53
3.4 Chairing	55
3.5 Kontrola specifických forem násilí na pracovišti	57
Kapitola 4 Mezinárodní rámec násilí na pracovišti	67
4.1 Mezinárodní dokumenty Organizace spojených národů	67

4.2	Mezinárodní dokumenty Rady Evropy	71
4.3	Mezinárodní dokumenty Evropské unie	74
4.3.1	Antidiskriminační směrnice Evropské unie v oblasti zaměstnání a povolání	75
4.3.2	Mezinárodní dokumenty Evropské unie v oblasti bezpečnosti a ochrany zdraví při práci	81
4.3.3	Autonomní dohody evropských sociálních partnerů	84
Kapitola 5 Ústavněprávní aspekty násilí na pracovišti		88
5.1	Svoboda a rovnost v důstojnosti a právech	88
5.2	Právo na život	90
5.3	Zákaz nucených prací a služeb	91
5.4	Právo na ochranu lidské důstojnosti versus právo na svobodu projevu	93
Kapitola 3 Trestněprávní aspekty násilí na pracovišti		98
6.1	Kriminalizace násilí na pracovišti a zásada subsidiarity trestní represe	98
6.2	Trestní odpovědnost fyzických osob a právnických osob	101
6.3	Rozsah trestního stíhání	103
6.4	Ochrana obětí trestných činů	105
6.5	Vybrané skutkové podstaty trestných činů proti životu a zdraví	108
6.5.1	Trestný čin vraždy a trestný čin zabití	108
6.5.2	Trestný čin těžkého ublížení na zdraví a trestný čin ublížení na zdraví	113
6.6	Vybrané skutkové podstaty trestných činů proti svobodě a právům na ochranu osobnosti, soukromí a listovního tajemství	117
6.6.1	Trestný čin omezení osobní svobody	117
6.6.2	Trestný čin vydírání	119
6.6.3	Trestný čin útisku	121
6.6.4	Trestný čin pomluvy	127
6.7	Vybrané skutkové podstaty trestných činů proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti	128
6.7.1	Trestný čin znásilnění	128
6.7.2	Trestný čin sexuálního nátlaku	129
6.8	Vybrané skutkové podstaty trestných činů narušujících soužití lidí	133
6.8.1	Trestný čin nebezpečného vyhrožování	133
6.8.2	Trestný čin nebezpečného pronásledování	136

Kapitola 7 Správněprávní aspekty násilí na pracovišti	139
7.1 Správněprávní odpovědnost a kategorizace správních deliktů	139
7.2 Vybrané skutkové podstaty přestupků proti občanskému soužití	140
7.3 Vybrané skutkové podstaty přestupků a jiných správních deliktů podle zákona o inspekci práce.	142
7.4 Vybrané skutkové podstaty přestupků a jiných správních deliktů podle zákona o zaměstnanosti.	143
Kapitola 8 Pracovněprávní aspekty násilí na pracovišti	145
8.1 Rovné zacházení a zákaz diskriminace v pracovněprávních vztazích	145
8.1.1 Zásada rovného zacházení se zaměstnanci a zákaz jejich diskriminace	145
8.1.2 Obtěžování a sexuální obtěžování jako formy diskriminace	147
8.1.3 Právní prostředky ochrany před diskriminací	150
8.2 Právo zaměstnance na projednání	155
8.3 Skončení pracovního poměru	156
8.3.1 Okamžité zrušení pracovního poměru zaměstnavatelem	157
8.3.2 Výpověď podaná zaměstnavatelem	161
8.4 Odpovědnost zaměstnavatele za škodu.	164
Kapitola 9 Občanskoprávní aspekty násilí na pracovišti	168
9.1 Ochrana osobnosti v občanském zákoníku	168
9.2 Mediace jako mimosoudní způsob řešení sporů	170
Kapitola 10 Násilí na pracovišti optikou empirické sondy	173
10.1 Cíl výzkumu	173
10.2 Zkoumaný soubor	173
10.3 Vyhodnocení jednotlivých otázek	174
10.4 Shrnutí a závěry.	182
Závěr	186
Summary	193
Seznam použitých zdrojů	195
Seznam tabulek	206
Rejstřík	207

Seznam zkratk

Není-li dále uvedeno jinak, jsou zákony použity ve znění pozdějších předpisů podle stavu k 30. 6. 2014.

antidiskriminační zákon	zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změnách některých zákonů
ČR	Česká republika
EÚLP	Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod
EWCS	European Working Conditions Surveys
ILO	International Labour Organization
ISJA	Instrument for Stress-Oriented Job Analysis
LIPT	Leymann Inventory of Psychological Terror
Listina	usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součástí ústavního pořádku České republiky
NAQ	Negative Acts Questionnaire
NIOSH	The National Institute for Occupational Safety and Health
občanský soudní řád	zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád
občanský zákoník	zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
OSN	Organizace spojených národů
Sb. rozh. civil.	Sbírka soudních rozhodnutí civilních
Sb. rozh. trest.	Sbírka soudních rozhodnutí trestních

trestní řád	zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním
trestní zákon	zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění účinném do 31. 12. 2009
trestní zákoník	zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník
Ústava	ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
WHO	World Health Organization
zákon o inspekci práce	zákon č. 251/2005 Sb., o inspekci práce
zákon o přestupcích	zákon č. 200/1990 Sb., o přestupcích
zákon o zaměstnanosti	zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti
zákoník práce	zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce

O autorovi

JUDr. Jakub Chromý, Ph.D., MBA

Absolvoval Právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, tamtéž na katedře trestního práva rigorózní řízení a externí doktorské studium. Rovněž vystudoval specializační studium forenzní psychologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a podnikového managementu na Univerzitě Jana Amose Komenského Praha pod akreditací Foundation for International Business Administration Accreditation.

Po absolutoriu práv v roce 2004 působil po dobu dvou let jako asistent soudce trestního kolegia Nejvyššího soudu České republiky. Tři a půl roku byl zaměstnán jako asistent nejvyšší státní zástupkyně. Od roku 2010 je státním zástupcem analytického a legislativního odboru Nejvyššího státního zastupitelství České republiky. Počínaje rokem 2011 působí také jako zástupce národního korespondenta pro terorismus, extremismus, mimořádné události a trestné činy proti životnímu prostředí. Je členem České kriminologické společnosti.

V odborných časopisech a konferenčních sbornících publikoval padesát příspěvků věnovaných především trestnímu právu, justici a sociálně patologickým jevům. Je autorem, resp. spoluautorem dalších dvou knižních titulů – „Kriminalita, veřejnost a média: Problémy, o nichž se příliš (ne)mluví“ (2009) a „Kriminalita páchaná na mládeži. Aktuální jevy a nová právní úprava v České republice“ (2010).

Úvod

„Strach a pokora se dají vynutit, úcta a vážnost nikoli.“

Stefan Zweig

Neoddělitelnou součást života každého z nás tvoří pracovní činnost, i když může mít různé formy a podoby. A to už jen proto, že v produktivním věku v ní člověk stráví přinejmenším třetinu svého veškerého času. Od práce očekáváme seberealizaci, zprostředkování osobní identity, sociálních kontaktů a zdroj finančního příjmu. Když už ne ve všech uvedených ohledech, tak alespoň v některém z nich k tomu více či méně dochází. Nicméně na pracovišti se člověk ocitá také tváří v tvář řadě psychosociálních problémů, včetně násilí. Mně se to přece nemůže stát – tak lze vyjádřit postoj široké veřejnosti vůči ohrožení násilím na pracovišti. Ovšem jakmile se někdo stane obětí násilí na pracovišti, záhy si položí otázku, proč zrovna já a tápe v nalezení nějakého receptu vedoucího k řešení nastalé situace. Vyvolávání obav samozřejmě ničemu neprospívá. Spíše jde o to si uvědomit, že s násilím na pracovišti se můžeme setkat nikoli výjimečně. Týká se všech kategorií pracovníků a profesních oblastí, modrých i bílých límečků. **Je tak vhodné mít k dispozici adekvátní informace o této problematice.**

Publikací české provenience zabývajících se násilím na pracovišti nalezneme poskrovnu. Na druhou stranu nejde o „pole neorané“.¹ Zvláště od druhé poloviny 90. let minulého století se objevují odborné příspěvky ke specifické formě násilí na pracovišti – mobbingu, byť zprvu šlo hlavně o překlady cizojazyčných textů. Násilí na pracovišti se pochopitelně vyskytovalo i předtím, neboť práci jako takovou doprovází vlastně od nepaměti, jenom nestálo ve středu společenského

¹ Výraznou osobností věnující se problematice v českých poměrech je psycholog a filmový dokumentarista Pavel Beňo (1948). Profesionálně působil v pedagogicko-psychologických poradnách, později v psychiatrii a vzdělávání dospělých. V roce 1999 inicioval založení občanského sdružení Práce a vztahy, jehož se stal předsedou, s cílem pomáhat zaměstnancům při výskytu vztahové patologie na pracovišti.

zájmu. Nepochybně je to také důsledek proměn zdejších pracovních podmínek, jakož i dostupnosti zahraničních studií, že se tento stav zvrátil. V posledních pěti letech se zviditelňuje výše sexuálního obtěžování. Navíc stále zesiluje zájem kontrolovat škody způsobované násilím na pracovišti, které se neomezují jenom na individuální rovinu, tedy na ublížení oběti a ztrátu důvěry a pracovní motivace. Násilí na pracovišti totiž s sebou přináší také širší negativní dopady, jako je narušení mezilidských vztahů, deformace pověsti organizace a prostřednictvím zásahu pracovního výkonu rovněž snížení produktivity a konkurenceschopnosti organizace navenek. Nepřehlédnutelné nejsou ani společenské škody tohoto jevu, tedy náklady vynaložené na poskytování zdravotní a sociální péče.

Populárně naučných titulů je na knižním trhu dostupných sice několik, neuvádějí ale právní souvislosti anebo jich zmiňují minimum. To je vzhledem k jejich ambicím docela pochopitelné. Monografie a časopisecké statě z oboru práva, kterých v posledních deseti letech přibýlo s akcelerací europeizace, jsou převážně orientovány obecněji na zásadu rovného zacházení a ochranu před diskriminací, resp. pracovněprávní předpisy, přičemž ostatní právní odvětví ponechávají spíše stranou.² Praktické příručky zpracované k násilí na pracovišti, které byly také vydány, jsou sice užitečné pro základní informační hodnotu, ovšem přidržují se nosného pilíře pracovněprávních vztahů.³ Lze mít tudíž za to, že **výrazněji absenteje komplexnější zpracování tématu násilí na pracovišti, což tím spíše platí pro jeho zaměření na právní souvislosti, zvláště pak trestněprávní aspekty.**

Protože zpracování tématu násilí na pracovišti neodpovídá současnému významu této problematiky, pokusili jsme se naznačený deficit vyplnit a nabídnout vlastní pohled na násilí na pracovišti včetně právních souvislostí s důrazem na trestněprávní aspekty. Rozsah a hloubka zvolených otázek byly určovány nejen avizovanou nerozpracovaností tématu, ale do určité míry také profesními zájmy autora této publikace, které jsou orientovány do interakce práva, kriminologie a managementu.

² Ze stěžejních a vysoce kvalifikovaných publikací je třeba zmínit zejména: BOBEK, M., BOUČKOVÁ, P., KÚHN, Z. et al. *Rovnost a diskriminace*. Praha: C. H. Beck, 2007. HAVELKOVÁ, B. *Rovnost v odměňování žen a mužů*. Praha: Auditorium, 2007. BOUČKOVÁ, P. *Rovnost a sociální práva*. Praha: Auditorium, 2009. KOLDINSKÁ, K. *Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech*. Praha: C. H. Beck, 2010. ŠTANGOVÁ, V. *Rovné zacházení a zákaz diskriminace v pracovním právu*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010.

³ PINDEŠ, M., MICHALÍK, D. et al. *Prevence násilí na zvládnání krizové situace na pracovišti: praktická studijní pomůcka*. Praha: Českomoravská konfederace odborových svazů, 2012. KOL. *Rámcový návod k řešení násilí na pracovišti ve zdravotnictví: příručka pro školení*. Praha: Odborový svaz zdravotnictví a sociální péče ČR, 2007.

Hlavní cíl předkládané publikace spočívá v **identifikaci stěžejních problémů násilí na pracovišti, v popisu a vysvětlení příčin a forem násilí na pracovišti a možnostech jeho kontroly se zaměřením na právní úpravu v České republice.** Poskytuje relevantní, spolehlivé a srozumitelné informace, které jsou plně využitelné pro ty, kdo řeší problémy násilí na pracovišti, chtějí jim porozumět a předcházet, resp. postihovat, at' už z hlediska profesního či osobního. Při zpracování této materie bylo třeba překonat roztržičnost relevantních poznatků publikovaných dílčím způsobem a zachytit novinky v **právním řádu a aplikační praxi.** Vždyť jen za posledních pět let byla zcela nově kodifikována řada právních norem vztahujících se k tématu násilí na pracovišti: trestní zákoník (účinnost od 1. 1. 2010), zákon o trestní odpovědnosti právnických osob (účinnost od 1. 1. 2012), zákon o obětech trestných činů (účinnost od 1. 8. 2013) a občanský zákoník (účinnost od 1. 1. 2014). Postupnými novelizacemi doznal za tuto dobu nikoli nepatrných změn také zákoník práce. Vycházíme z právního stavu platného ke dni 30. 6. 2014.

Struktura publikace je uspořádána do deseti kapitol. První kapitola obsahuje charakteristiku násilí na pracovišti. Násilí analyzuje z hlediska definičních přístupů a poměru k příbuzným pojmům, jako je agrese, agresivita a hostilita. Druhá kapitola objasňuje rizikové faktory, které se mohou podílet na vzniku a průběhu násilí na pracovišti, a to z pohledu individuálních, skupinových, organizačních a společenských faktorů. Vysvětlení specifických forem násilí na pracovišti, mezi něž patří mobbing, bossing, staffing a chairing, a možností jejich kontroly tvoří náplň třetí kapitoly. Čtvrtá kapitola si všímá násilí na pracovišti na pozadí dokumentů Evropské unie a dalších mezinárodních organizací, zejména Mezinárodní organizace práce. Přehled právních souvislostí násilí na pracovišti představuje jádro publikace a drží se osvědčené systematiky jednotlivých odvětví práva. V páté až deváté kapitole jsou postupně rozebrány nejdůležitější ústavněprávní, trestněprávní, správněprávní, pracovněprávní a občanskoprávní aspekty násilí na pracovišti. Desátá kapitola zahrnuje empirickou sondu, která mapuje zkušenosti a názory osmdesáti respondentů v oblasti násilí na pracovišti.

Charakteristika násilí na pracovišti

1.1 Násilí

Přístup k pojmu násilí vykazuje názorovou rozmanitost nejen ve všeobecném povědomí, nýbrž také v odborné literatuře. Ačkoli byla učiněna řada pokusů o definování násilí, nepodařilo se zformulovat definici univerzální. Navzdory frekventovanému používání tohoto pojmu tak postrádáme mnohdy jeho zřetelné vymezení, a co do podstaty je vnímán spíše intuitivně.

Můžeme dokonce konstatovat, že **definici násilí se věnuje poměrně malá pozornost ve srovnání s tím, jak často s tímto pojmem zacházíme a podrobujeme jej komentářům.** Mohlo by se zdát, že postačí podat jen málo výrazné, resp. obecné vymezení násilí, anebo vymezení detailnější, nicméně soustředěné převážně na jednotlivé formy násilí. Zpravidla se tak opravdu postupuje. Bylo by ale chybou tuto definici podceňovat. Vymezení násilí nás vede k vyzvednutí podstatných rysů a rovněž pomáhá k preciznějšímu výkladu jeho forem. Umožňuje vytvořit si věrohodnější představu o kazuistice a přispívá k přesnějšímu ohraničení zkoumané problematiky.

Pojem násilí pochází z latinského slova *violentia*. V zahraničí se užívají následující slovní označení, z nichž je zřejmé inspirativní odvozování: *violence* (anglicky), *Gewalt* (německy), *violence* (francouzsky), *насилие* (rusky), *violencia* (španělsky) či *violenza* (italsky). Sémanticky jde o uplatnění síly, moci, převahy k překonání někoho.⁴

Bylo by také možné vycházet z běžného chápání slova násilí z pohledu široké veřejnosti. Nepochybně každý člověk disponuje vlastní, alespoň rámcovou představou toho, co je násilím a co jím není. Taková představa o násilí se vytváří živelně a může být povrchní. Většina lidí si pod slovem násilí asociuje fyzickou agresi. Sotva se lze ale spokojit s tímto jednoduchým vysvětlením, pokud se chceme uvedeným jevem zabývat důkladněji.

⁴ HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál, 2010, s. 333.

I v odborné komunitě se porozumění násilí zdá být rozmanité. Příklon k širšímu pojmu násilí vyplývá např. z takové definice, podle níž se jím rozumí jednání, kterému druhému způsobí bolest nebo jej poškodí.⁵ Takto pojímané násilí by mělo mít svoji limitaci. Bez zdůraznění složky úmyslného zavinění (jednání záměrných s očekávaným nebo předvídaným výsledkem) se vytváří neurčitá množina, do níž spadnou třeba jen náhodné události.

Psychologické pojetí chápe násilí jako patologický způsob interakce jedince či skupiny s okolím a zahrnuje aktivity, při nichž jedinec či skupina vytváří či upravuje vztahy vůči sociálnímu okolí způsobem, který je vnímán jako agresivní, případně manipulativní.⁶ Agrese se v tomto smyslu považuje za podobu násilí, stejně jako manipulace, jde-li o neagresivní stránku, kdy pod vlivem emocionálních argumentů rozhodujeme, měníme své postoje, jednáme v souladu s cíli manipulátora. Někdy se mluví o neagresivním ohlupování či násilí z podřízenosti.⁷

Sociologie bere v potaz násilí jako jev, který je vyvoláván sociálními procesy a vztahován k různým typům sociálního chování. Vyzvedává vliv společnosti při jeho definování, zejména v závislosti na hodnotový systém, davové chování a masmédiu.⁸ Sociologové, chtějí-li zahrnout do zkoumání některé psychologické aspekty, se často pohybují mezi agresí jako reakcí na frustraci, resp. bezmoc a přáním ničit.⁹

Násilí se často vykládá podle definice Světové zdravotnické organizace, a to nejen ve zdravotnickém kontextu, jako záměrné použití nebo hrozba použití fyzické síly proti sobě samému, jiné osobě nebo skupině či společnosti osob, které působí nebo má vysokou pravděpodobnost způsobit zranění, smrt, psychické poškození, strádání nebo újmu.¹⁰ Může se jednat o násilí namířené proti sobě samému (pachatel a oběť je tatáž osoba), mezilidské násilí (násilí mezi jednotlivci, které se odehrává i uvnitř rodiny, partnerského vztahu a komunity) a kolektivní násilí (násilí páchané početnější skupinou osob, které má společenské, politické a ekonomické pozadí).

Kriminologické pojetí směřuje ke ztotožnění násilí s pojmem agrese, ovšem chápaným úžeji. Lze se opřít o konceptualizaci násilné kriminality, které je

⁵ VANÍČKOVÁ, E., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., PROVAZNÍKOVÁ, H. *Násilí v rodině*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, s. 5.

⁶ SPURNÝ, J. *Psychologie násilí. O psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu*. Praha: Eurounion, 1996, s. 7.

⁷ Tamtéž, s. 7 a 15.

⁸ GÁL, F. et al. *Násilí*. Praha: EGEM, 1994, s. 87.

⁹ PONĚŠICKÝ, J. *Agrese, násilí a psychologie moci*, Praha: Triton, 2005, s. 74.

¹⁰ *Definition and typology of violence*. The Violence Prevention Alliance. [online]. [cit. 2014-01-02]. Dostupné z: www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en.

dlouhodobě věnována pozornost. Ponejvíce se prosazuje definice, podle níž je násilím útok na fyzickou nebo psychickou integritu člověka ve smyslu úmyslného užití fyzického násilí, resp. pohrůžky násilím vůči jiné osobě.¹¹ Zřejmě je tomu z toho důvodu, že kriminologie se zabývá kriminalitou, jejíž soubor je vytvářen prohlášením určitého jednání za trestné na základě zákona, čímž se dostávají do relevance i juristické formulace. Jsou to opět kriminologové – možná s ohledem na průřezový záběr jejich bádání, kteří kladou důraz na interpretaci konkrétní situace. Můžeme souhlasit s jejich tvrzením, že vnímání násilí a jeho následků je výrazně subjektivní z pohledu pachatele a oběti.¹² Je ovlivňováno osobou interpreta, jeho osobními představami, založením, zájmy, vztahy, apod.

Zabýváme-li se touto problematikou v právních souvislostech, je třeba uvést, že právní řád České republiky nepodává pozitivní definici násilí. Při jeho výkladu je proto zapotřebí vzít v úvahu okruh společenských vztahů, v nichž je používáme. Zpravidla se lze setkat s odkazy na trestněprávní úpravu, neboť poskytuje zesílenou, represivně pojatou ochranu nejcennějším statkům z oblasti života a zdraví, proti nimž je násilí namířeno. Právní teorie věnuje násilí pozornost zejména s ohledem na dosah vůle jednající osoby v rovině odpovědnosti.¹³

Již jen z tohoto uvedení je zjevné, že **proti zjednodušujícímu pohledu stojí fakt, že násilí spadá do předmětu několika věd o člověku a společnosti.** Proto logicky vyplývá, že násilí může být a také je zkoumáno z mnoha úhlů, např. z psychologického, sociologického, kriminologického, zdravotního a právního. Každý vědní obor se orientuje na jiné, z jeho hlediska důležité aspekty násilí, které nejsou mechanicky přenositelné. **Rozdíly v jednotlivých vymezeních násilí spočívají v šířce záběru a v účelu, pro který jsou používány, a to i v rámci jednoho a téhož oboru.**

Bez zajímavosti není postupná extenze významové škály tohoto slova. Pojem násilí se v současnosti používá též pro označení intervence do vztahů mezistátních či meziinstitucionálních.¹⁴ O násilí mluví velmi široce, a to i ve smyslu prostředku, jímž se donucuje jiný člověk nebo skupina, aby činili něco, co sami

¹¹ NOVOTNÝ, O., ZAPLETAL, J. et al. *Kriminologie*. 3. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2008, s. 286.

¹² TOMÁŠEK, J. *Učitel jako oběť násilí – poznatky z viktimologického šetření*. Pedagogika. 2008, roč. LVII, č. 4, s. 380.

¹³ Rozlišuje se násilí ve formě vis absoluta, tedy násilí, které vylučuje volní chování napadeného, a násilí ve formě vis compulsiva, tedy násilí, které nemá za cíl zcela vyřadit vůli napadeného, ale působit na jeho psychiku s cílem přinutit jej, aby se podrobil nátlaku a ukončil svůj odpor.

¹⁴ ONDREJKOVIČ, P. et al. *Sociální patológia*. Bratislava: Veda, 2000, s. 72.

nechtějí, anebo se jim znemožňuje vykonávat něco, co vykonávat chtějí.¹⁵ K násilí jako politice se používají vysvětlení, že soupeřivá politika vyvolává násilí a že vládci využívají násilné prostředky k posílení moci a rozšíření svých výhod.¹⁶

Záměr přijmout univerzální definici násilí může narážet i na skutečnost, že **násilí je podmíněno nejen psychologicky a fyziologicky, ale také kulturně a politicky, v důsledku čehož lze v teritoriálně komparativním pohledu očekávat konflikty ve vzorcích jeho hodnocení.** Nesnadná je sumarizace velkého množství případů s odlišným kontextem. Takový jev, který vykládáme abstraktně, tj. mimo kontext, se jeví být mnohoznačným.

Pojem násilí nelze chápat absolutně ani potud, pokud se musí vymezovat k sociálním normám, které představují pravidla očekávaného nebo vyžadovaného chování, při jejichž porušení se jeho účastníci odklánějí od normality a vyvolávají nesouhlas či odsudek ve společnosti. V sociální normě – právní, mravní, náboženské – se zrcadlí požadavek vůči charakteru, rozsahu a hranicím přípustného násilí. Užitečnost sociální normy, jakkoli může vyznívat relativně z pohledu určité entity, spočívá v závaznosti a faktické realizaci v chování lidí, pokud odráží existující pozitivní společenskou potřebu. Jsou to normy regulující mezilidské vztahy, které vystupují se zákazem násilí, takže doporučují optimální způsoby chování, resp. jednání. Srovnáme-li sociální normy různých druhů, vyslovují se vesměs pro zákaz násilí.

Ze všech nastíněných definic násilí se dá vyčíst, že **se sice v některých aspektech odlišují, ovšem ve své podstatě vycházejí ze způsobů jeho provedení.** Rozdíly lze vysledovat hlavně v míře specifikace jednotlivých způsobů jednání, resp. chování,¹⁷ které se dají za násilí vůbec považovat. Množina případů, která by se dala podřadit pod pojem násilí, je tedy dosti členitá. Vzhledem k tomu, že se v předkládané publikaci snažíme souběžně postihnout více aspektů násilí na pracovišti, tj. pohybovat se na hranicích více disciplín, vyžaduje z naší strany zvolit multidisciplinární, resp. interdisciplinární přístup k takové definici. Docházíme k následující definici násilí, o níž se tato publikace bude opírat. Násilí představuje **negativní incident, jako je slovní útok (zesměšnění, urážka, pomluva apod.), šikana (manipulace, naschvály, vydírání apod.), fyzický útok (facka, úder pěstí, kopání apod.), vyhrožování fyzickým útokem, vynucený sexuální styk nebo pokus o vynucený sexuální styk anebo jiné sexuální obtěžování**

¹⁵ GÁL, F. et al. *Násilí*. Praha: EGEM, 1994, s. 85.

¹⁶ TILLY, C. *Politika kolektivního násilí*. Přeložila Ogrocká, J. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 35.

¹⁷ Chování zahrnuje vnější projevy člověka a jeho součástí je jednání, jako aktivita vědomě zaměřená k nějakému cíli.

(**nevhodné komentáře, osahávání, obnažení apod.**). Přikláníme se tedy k širšímu pojetí násilí, které nabývá v současné době stále větší převahu. Popsaná pracovní definice je širší než pojem násilná trestná činnost. Vedle toho, že se výlučně nedrží kriminalizace, není ani izolovaně spojována pouze s fyzickým poškozením či usmrcením konkrétní osoby, případně s přítomností záměru takový následek způsobil.

1.2 Příbuzné pojmy – agrese, agresivita a hostilita

1.2.1 Agrese

Agrese pochází z latinského slova *ad-gredior*, které v překladu znamená „přistoupit blízko“, „napadnout“. K významu tohoto slova se zpravidla přiřazují dvě emoční zabarvení, která jsou protikladná.¹⁸ Proto je třeba vždy určit, v jakém významu a v jakých dějových vztazích se uvedený pojem používá.¹⁹ Agrese není chápána jen jako destrukce, neboť se považuje za smysluplnou sílu umožňující řešení životních situací a podporu sociability.²⁰ Agrese se považuje za žádoucí k udržování vnitřní integrity, je-li oprávněná.

Nauka o agresi se nazývá agresologie. Základní typologie rozeznává dva druhy lidské agrese – instrumentální agresi a emocionální agresi.²¹ **Instrumentální agrese** se pokládá za prostředek k dosažení vnějšího cíle. Je-li při tomto dosahování zraněna či poškozena jiná osoba, jde o vedlejší, druhotný efekt. Naproti tomu **emocionální agrese** se vyznačuje tím, že agrese je pro ni cílem sama o sobě, nikoli prostředkem. Agrese zůstává v potřebě útočného trestání.²²

Agresi můžeme odstupňovat podle závažnosti projevu. První stupeň zakládá agrese bez vnějších projevů, odehrávající se na úrovni myšlení. Druhý stupeň dosahuje agrese, které se již evidentně projevují navenek, byť v mírnější slovní podobě, např. nadávkou. Nastupuje-li destrukce fyzické hmoty, např. rozbití věcí, jde o třetí stupeň agrese. Čtvrtý stupeň agrese znamená dokonaný fyzický útok proti jiné osobě nebo pokus o něj.²³

¹⁸ JANATA, J. *Agrese tolerance a intolerance*. Praha: Grada Publishing, 1999, s. 19.

¹⁹ Tamtéž, s. 19.

²⁰ ONDREJKOVIČ, P. et al. *Sociální patológia*. Bratislava: Veda, 2000, s. 69.

²¹ K tomu viz ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1998, s. 10.

²² NAKONEČNÝ, M. *Úvod do psychologie*. Praha: Academia, 2003, s. 213.

²³ HARTL, P. *Psychologický slovník*. Praha: Budka, 1993, s. 11.

Je zřejmé, že pojem násilí není zcela totožný s pojmem agrese. Navzdory nepříznivým konotacím nebývá jejich záměna v prostém diskursu označována hned za fatální. Jde spíše o to si uvědomit, že **násilí se z agrese zpravidla vyčleňuje jako samostatná kategorie s argumentací, že agrese představuje motivační zdroj násilí, zatímco násilí může být jen jedním z projevů agrese v chování.** Odlišení obou kategorií viditelně odkazuje k intencionální povaze agrese.²⁴ Výstižně se uvádí, že **každé násilí je agresí, avšak nikoli každá agrese je násilím.** Anebo ještě jinak, že násilným chováním se rozumí patologická agrese,²⁵ čímž se z agrese stává nadřazený pojem.

Obvyklé je rovněž to, že v oblasti společenských vztahů se **pojem násilí přibližuje k agresí, jako kdyby šlo o synonyma**, zejména je-li pohled veden z behaviorálních pozic.²⁶ Násilí je zejména projevem fyzické agrese. Agrese se bere za motivační zdroj násilí a násilí může být jedním z projevů agrese v chování.²⁷

1.2.2 Agresivita

Dispozici člověka k agresivnímu chování nazýváme **agresivitou** (lat. *aggressivus*). Jedná se o sklon k útočnému jednání vůči jiné osobě, potažmo sobě samému, skupině, věci či instituci. To znamená perzistentní pohotovost reagovat agresivně. Tato podmíněná přirozená vlastnost člověka je ovlivňována biologickými faktory, především dědičnou konstitucí, temperamentem, zvláštnostmi centrální nervové soustavy a sociálním učením. Agresivita je v určité míře vrozená, její rozvoj či naopak potlačení ovlivňuje výchova a situační činitelé.

Pojmy agrese a agresivita často bývají směřovány dohromady. Proti tomu by se dalo namítnout, že oba pojmy směřují ke konkrétnímu ublížení člověka, přesto agresivita zůstává v projevovalání sklonu chovat se agresivně.

Agresivita se skládá ze dvou hlavních složek. První složka je představována prožívaným stavem, kdy jsou s agresivním prožitkem asociovány pocity připravenosti, blokace, vzteku, strachu a hněvu. Druhou složku agresivity reprezentuje vnější pozorovatelné chování, což se projevuje vegetativním podrážděním,

²⁴ ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1998, s. 12.

²⁵ KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Zlo na každý den. Život s deprivanty I*. Praha: Galén, 2001, s. 164.

²⁶ VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. et al. *Sociální psychologie*. 2. vydání. Praha: Grada Publishing, 2008, s. 268.

²⁷ KARIKOVÁ, S. *Násilí v edukačném prostředí*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2008, s. 4.

a směřuje k použití síly proti jiným osobám či věcem.²⁸ Lze rozlišovat **konstruktivní agresivitu**, tj. účelnou reaktivitu k obraně jedince nebo druhých lidí, a **destrukční agresivitu**, tj. touhu ničit.²⁹ Druhá typologie rozlišuje mezi benigní a maligní agresivitou. **Benigní agresivita** má pudový základ a reaktivně obranný charakter, přičemž slouží k přežití lidí. **Maligní agresivitou** tvoří součást lidské vášně a má proaktivně destruktivní charakter.

1.2.3 Hostilita

Posledním příbuzným pojmem zmiňovaným v souvislosti s násilím je **hostilita**. Rozumí se jí všeobecně nepřátelský postoj k ostatním lidem. Hostilní jedinec je vůči nim kritický, vyhýbavý a přeje jim neúspěch.³⁰ Stejně jako agresivita představuje hostilita dispozičně podmíněný rys osobnosti člověka, nicméně ve srovnání s agresivitou vykazuje její hodnocení jednoznačně negativní nádech. Hostilita se nemusí projevit v agresivním chování, stejně tak příčina agrese může spočívat i mimo oblast hostility.³¹

1.3 Druhy násilí

Pochopení podstaty násilí se neobejde bez poznání jeho jednotlivých forem, resp. druhů. V opačném případě zůstává násilí pouhou abstrakcí, která je výsledkem korelace něčeho, co jsou podmínky, v nichž vzniká.³² Jednotlivé formy, resp. druhy násilí jsou závislé na objektu, aktérech, prostředí a dalších okolnostech jeho páčání. Mohou se vyskytovat v různých kombinacích.

Domníváme se, že na základní klasifikační úrovni je vhodnější mluvit o druzích násilí, než o jeho formách. Ostatně i proto jsme v předcházející pasáži používali alternativní spojení uvedených slov. Ačkoli odborná literatura si zpravidla vystačí s odkazem na formy násilí, nevyznívá takový přístup dostatečně přiléhavým a uspokojivým, jakmile je zapotřebí pojmenovávat komplexnější projevy násilí. Mohou být totiž tvořeny buď z části určitého druhu násilí, anebo naopak

²⁸ KERN, H. *Přehled psychologie*. Přeložila Machátová, M. Praha: Portál, 1999, s. 69.

²⁹ PAVLOVSKÝ, P. et al. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 4. vydání. Praha: Grada Publishing, 2012, s. 210.

³⁰ PAULÍK, K. *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada Publishing, 2010, s. 52.

³¹ VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. et al. *Sociální psychologie*. 2. vydání. Praha: Grada Publishing, 2008, s. 269.

³² ONDREJKOVIČ, P. et al. *Sociální patológia*. Bratislava: Veda, 2000, s. 74.

z více překrývajících se druhů násilí. **Názorně se to ukazuje i u násilí na pracovišti, které je v tomto smyslu specifickou formou násilí a může nabývat tvarů jednoho či více druhů násilí.** A tak dáváme v úvahu toto rozlišování.

Mezi **základní druhy násilí** řadíme fyzické, sexuální a psychické násilí. **Fyzické násilí** zahrnuje strkání, fackování, bití pěstmi, kopání, smýkání, škracení, znehybnění atd. **Sexuální násilí** pokrývá nedobrovolný pohlavní styk a jiné praktiky s pohlavním podtextem (dotyky, plácání, líbání aj.), včetně sexuálního obtěžování. **Psychické násilí** zahrnuje slovní nadávky, podezírání, zesměšňování, ponižování, zastrašování, rozkazování, vyhrožování atd.

Pod násilí lze podřadit též **nekontaktní násilí**, tedy násilí uskutečněné bez fyzického kontaktu pachatele a oběti. Pachatel jím přímo nepoškozují tělesnou integritu oběti, přesto oběť ponižuje, zastrašuje a sužuje.

Otázkou je, zda pod pojem násilí zahrnout rovněž ekonomické násilí. Jeho akceptace coby relativně samostatné formy, resp. druhu násilí, není běžná. Spíše se tak děje ve spojitosti s partnerským násilím. Považuje se za něj pak ekonomická kontrola jednoho partnera nad druhým, spočívající v omezování přístupu k penězům, neposkytování peněz na domácnost, zákazu chodit do práce, atd.³³ V rámci rozebíraného tématu by se dal útok proti majetku – s přihlédnutím ke způsobu jeho provedení a objektu, resp. předmětu, proti němuž směřuje – podřadit i pod fyzické nebo psychické násilí.

Jednotlivé druhy násilí se samozřejmě vyskytují v podobách různé závažnosti. Lze spatřovat rozdíl v závažnosti mezi nahodilým posměškem na straně jedné a těžkým ublížením na zdraví na straně druhé. Vyplývá z toho snad závěr o typové odstupňovanosti jednodušších druhů násilí? Dosahuje verbální násilí nižšího stupně závažnosti než přímé fyzické násilí? Domníváme se, že tomu tak není. I zde se nabízí připomenout známé, třebaže poněkud zprofanované úsloví ve smyslu, že není násilí jako násilí. Stejně jako fyzické napadení může být drastická ostentativní nečinnost, přerušení komunikace, jako trestání mlčením, ironie nebo právě zesměšňování před osobami, na nichž nám záleží.³⁴

Konečně pro jednotlivé druhy násilí neexistují stejné možnosti jejich poznání. **Jakkoli je násilí součástí objektivní reality, jeho projevy a následky se odrážejí a zachycují v různé míře ve vědomí lidí a materiálním prostředí vůbec.** Stejně jako jakýkoli jiný jev, má také násilí vnější výraz v konkrétních událostech, resp. skutečnostech, odrážejících se v určitém místě a času, resp. jako odraz skutečností, které předcházely takové události, nebo vznikaly v jejím průběhu,

³³ MARVANOVÁ-VARCOVÁ, B., POKORNÁ, D., TOUFAROVÁ, M. *Partnerské násilí*. Praha: Linde, 2008, s. 13.

³⁴ NOVÁK, T., CAPPONI, V. *Sám proti agresí*. Praha: Grada Publishing, 1996, s. 13.

anebo jako následek události. Ne všechny druhy násilí jsou zjevné jako fyzické násilí, navíc je-li aktivní a přímé. Na druhou stranu v případě násilí na pracovišti nelze předpokládat sofistikovanou uvědomělou činnost pachatele směřující k nevytváření materiálních stop, zejména způsobů zabraňování vzniku stop, s níž se pravidelně setkáváme u tradičních závažných forem násilné kriminality. Ačkoli jde o zajímavé otázky s praktickým dosahem, nebudou dále rozváděny, neboť nejsou hlavním předmětem této publikace.

1.4 Násilí na pracovišti

Když jsme dostatečně popsali násilí a jeho příbuzné pojmy, zbývá zodpovědět otázku, co se rozumí násilím na pracovišti, proč a z jakých atributů je tento pojem sestaven. Nepřekvapí, že lze nalézt různé definice i k násilí na pracovišti. Logicky už jen z toho důvodu, že jeho základ tvoří násilí jako takové, u něhož existuje, jak jsme podrobněji ukázali shora, celá plejáda výkladů.

Posledních čtyřicet let je ve znamení hledání odpovědi na to, co rozumět násilím na pracovišti a jaké má být jeho vymezení.³⁵ Přesto absence univerzální definice nezabránila, aby se toto téma stalo opakovaným předmětem rozpracování. Do intenzivnější pozornosti se typologie násilí na pracovišti dostává koncem 90. let minulého století. Jsou to především prameny anglosaské provenience, u nichž lze dnes konstatovat, že zakládají tradici monografického zpracování problematiky násilí na pracovišti a kde je publikován větší počet monotematicky orientovaných článků. Na evropském kontinentu se problematika násilí na pracovišti viditelně navrstvovala na koncept mobbingu, jehož základy jsou zasazeny do 80. let minulého století. Lze konstatovat, že zpočátku bylo násilí na pracovišti pojímáno úzce, neboť zahrnovalo jen fyzické útoky, které se vyskytovaly na pracovišti a souvisely s pracovní činností.³⁶ Postupně dochází k rozšiřování definice násilí na pracovišti.³⁷ A to v tom směru, že jednak se neomezuje pouze na ukončený fyzický útok, protože pokrývá také jeho pohružku,

³⁵ Reprezentativní přehled pokusů o ohraničení problematiky násilí na pracovišti lze nalézt např. v první kapitole publikace GILL, M., FISHER, B. S., BOWIE, V. et al. *Violence at Work. Causes, patterns and prevention*. Portland: Willan Publishing, 2002, s. 1–21.

³⁶ COLE, L., GRUBB, P., SAUTER, S., SWANSON, N., LAWLESS, P. *Psychosocial correlates of harassment, threats and fear of violence in the workplace*. Scandinavian Journal of Work Environment & Health. 1997, roč. 23, č. 6, s. 451.

³⁷ K přehledu některých zahraničních definicí násilí na pracovišti srov. např. i články: HOWARD, J. L. *Workplace Violence in Organizations: An Exploratory study of organizational prevention techniques*. Employee Responsibilities and Rights Journal. 2001, roč. 13,

a jednak – což je důležitější – vztahuje se také na další druhy násilí (psychické, sexuální apod.), resp. formy násilí (šikana, obtěžování apod.). Jednotlivé definice násilí na pracovišti se odvíjejí také podle toho, jaká je charakteristika prostředí, v němž se násilí zkoumá, resp. zda jde o vnitřní násilí na pracovišti, nebo o vnější násilí na pracovišti (kdy jeden z aktérů násilí nemá předepsaný vztah k tomuto prostředí).

Nedostatek konsensu na přijetí univerzální definice násilí na pracovišti je zmírňován činností institucí systematicky se zabývajících dotčeným tématem s mezinárodním přesahem, která vedou k jeho konceptualizaci. Poměrně rozšířená – zohledňující více názorových přístupů – je definice násilí na pracovišti z dílny americké organizace National Institute for Occupational Safety and Health, podle níž jde o násilné činy, včetně fyzických útoků a hrozeb napadení, směřující vůči osobám v práci nebo ve službě.³⁸ Rovněž je zapotřebí poukázat na definici Mezinárodní organizace práce (ILO), která pod násilím na pracovišti rozumí jakoukoli akci, událost nebo chování, které se odchylují od přiměřené normy, a ve kterém je v jejich průběhu určitá osoba napadena, zraněna, je jí vyhrožováno nebo způsobena škoda, anebo se tak děje v přímém důsledku práce.³⁹ Upřesnění vyznívá tak, že násilí na pracovišti může mít různé formy, včetně fyzického a psychického násilí, anebo se může skládat z opakovaných útoků, které jsou samy o sobě relativně malého významu, ovšem v souhrnu představují vážné formy násilí, jako je sexuální obtěžování, šikana a mobbing. V posledních deseti letech se problematika násilí na pracovišti zřetelněji dostává i do záběru aktivit Evropské unie a tím pádem jsou její definice přijímány těmi, jimž jsou sdělení adresována, zvláště v dokumentech z oblasti bezpečnosti a ochrany zdraví při práci (jednotlivé interpretační přístupy rozebíráme v pasážích věnovaných mezinárodním dokumentům).

Co tedy rozumíme násilím na pracovišti? V předložené publikaci považujeme násilí na pracovišti za **specifickou formu násilí, která se odehrává v pracovním prostředí a souvisí s výkonem práce**. Pakliže bychom se omezili jenom na atribut pracovního prostředí, definici naplní případy násilí bez ohledu na to, kdo je jejich aktérem. Tak např. by šlo o fyzické napadení mezi odsouzenými ve věznici, která představuje pracovní prostředí dozorce vězeňské služby, jenž

č. 2, s. 58–59. PAUL, R. J., TOWNSEND, J. B. *Violence in the Workplace – A Review with Recommendations*. Employee Responsibilities and Rights Journal. 1998, roč. 11, č. 1, s. 2.

³⁸ *Violence in the Workplace*. Centers for Disease control and Prevention. [online]. [cit. 2014-01-02]. Dostupné z: www.cdc.gov/niosh/docs/96-100/introduction.html.

³⁹ CHAPPEL, D., DI MARTINA, V. *Violence at work*. 3rd edition. Geneva: International Labour office. 2006, s. 30.